

سەرھتایە ک بو میژووی ئایینی کوردەواری

زنجیره بڵاوکراوەکانی ناوەندی کوردستان بو توێژینهوه له مەملانی و قەرانیەکان ٧٣

Kurdistan conflict and Crisis Research Center

سەرەتایەکی بۆ میژوووی ئایینی کوردەواری

سەباح موفیدی

Kurdistan conflict and Crisis Research Center

مافی ئەم بەرھەمە پارێزراوە بۆ

© ناوەندی کوردستان بۆ توێژینەوێ لە مەملانی و قەیرانەکان

 www.kurdistanccrc.com

 kurdistan.kccrc@gmail.com

 facebook.com/kurdistanccrc

 053 - 318 2929

 عێراق - سلێمانی - گردی سەرچنار

تشرینی یەكەمی ٢٠١٩

سەرەتایەك

بۆ مێژووی ئایینی كوردەواری

سەباح موفیدی

پێشهکی

له سەدهی رابردوودا و به پێکهاتنی دهولهته نیمچه مۆدێرنه کانی زāl به سەر کوردەواریدا، به شیوازی جۆراوجۆر ههول دراوه که خهڵکی کوردەواری له لایه نه جیاوازه کانی مێژووی خۆیان که بناغه ی ناسنامه یان پێکدههێنیت ئاگادار نه بنهوه و له نادیاریی و تاریکیدا ورده ورده بتوێنهوه، نهوه کو بنه مهترسی له سەر بهرزه وه ندییه کانی نه ته وه باندسته کان. له گه ل ههولێ ئه وه دهوله تانه بۆ دابرا نی پارچه کانی کوردستان له یه کتر، شه ق خرایه ناسنامه ی مێژووی تارا ده یه ک یه کپارچه و به رده وامی ئه وه خا که و تۆکه می گه له که ی. کوردستان وه ک یه که یه کی جوگرافی-مێژووی و کورد وه ک نه ته وه ی به رده وام خا وه ن ئه وه خا که ره چا وه نه کران و هه ر لایه کی که وه ته به ر هێرش ی ناسنامه یکی تر. هه ر ده وله تیک به پپی سیاسه ت و مێژووی ساخته ی خۆی هه ولیدا بۆ دارووتاندنی ناسنامه ی سه ره کی و ره سه نی کوردستان و سه پاندنی ناسنامه ی مێژووی ده سه کردی خۆی به سه ریدا تا کو به وجۆره زیاتر به خۆیه وه گرێ بدات. کاریگه ری ئه وه سیاسه ته به جۆرێ قهیرانی ناسنامه یشی له کوردستاندا پێکهێناوه و کۆمه لگای کوردی نه ناسنامه ی داسه پاوی ساخته قبوول ده کات و نه ریگه شی پێ ده دریت بۆ ناساندنی خۆی به ناسنامه ی ره سه ن و مێژووی خۆیه وه. ئه م دوورخسته وه و ده سه کاری و سه پاندنی ناسنامه ی نوێ له زۆر بوار و لایه نه وه جیه جێ کراوه که لایه نی ئایینی یه ک له وانه یه. مێژووی ئایینی و کولتور و شوێنه واره دێرینه کانی پێوه نیدار به وه له و تاییه ته ندیانه ن که لایه نیکی ناسنامه و سه رچاوه ی هه ره گرنگی ناسنامه ی مێژووی کوردەوارین و دیرینه وونی

کوردستان پيشان ده دەن، بۆیه پيوسته له سياسه تی کوردیدا سه رنجی تايه ت بدرين. له و پيوه ندييه دا، ئه م بابته ده يه وه ی ت لایه نی له ناسنامه ی مێژووی ئه و خا که و نه ته وه ی سه ره کی خا وه نی روون بکاته وه و تیشک بخاته سه ر مێژووی ئایینی کوردستان، بزائیت که ئاخۆ به رده وامبوونی ئاین له مێژووی کوردستاندا چۆن بووه؟ له و ئاراسته دا گریمان ه ده کریت که ئاین دیارده یه کی کۆمه لایه تی بگۆره و کوردستانیش وه ک هه ندی له ولاتانی کۆنی تر مێژووی ئایینی ده وله مه ندی هه یه و به رده وام ئایینه جۆراوجۆره کان له و ناوچه دا بوون و نا کړی کورد و کوردەواری ته نیا به یه ک ئایینه وه پيوه ند بدرين و هه ر ئایینی که به شیک له مێژووی پێکدههێنیت و له دلێ هه ر ئایینی که به شیک له و مێژووی ده رده که ویت. بۆ روونبوونه وه ی ئه وه پرسه، له و بابته دا هه ول دراوه به کورتی ئاوریک بدریته وه سه ر ره وتی ها توچوونی ئایینه کان و بوونیان له کوردەواریدا له سه رده می کۆنه وه تا کو پاش ها تنی ئیسلام بۆ کوردستان.

دیرینه وونی ئاین له کوردستاندا

هه ر له چاخی به ردینه وه (۱) مرۆف له ناوچه ی کوردەواری جیگیر بووه و دواتر لانکی شارستانییه ت و ئاین بووه. له باری کۆمه لایه تییه وه دیاره ئه و ناوچه شوینی ژیا نی با پیرانی گه و ره ی کورد له وانه خه لکی سۆمه ری، ئیلامی، هوری-میتانی، هیتی، لوقی، گوتی، مانی، کاسی، لولوبی و ماد و تا کو ئیستا به زۆرینه خودی نه ته وه ی کورد بووه. له سۆنگه ی مێژووی سیاسی و ده سه لاتداریتییه وه، بیجگه سۆمه ریه کان، له یه که م شارستانییه ته کان له ناوچه که پاشایه تی میتانییه کان بوو که له نه ته وه هوریه کان یان هوری زمانه کان بوون که له دوو تا سێ هه زار سا ل پيش زاین له ناوچه که

بوون و میژووی پاشایه تیه که یان ده گه پرتیه وه بو هه زار و پینجسه د سال پیش له دایکبوونی مه سیح. دواتر نه وانیه له میژوپۆتامیا/نیوان دوو رووبار بوون وه ک نه که دی و ئارامیه کان، ئاسووریه کان و پاشان ماده کان، هپخامه نشیه کان، ئه رمه نییه کان، سلوکیه کان، رومییه کان، نه شکانییه کان و ... تاد، که هه ندیکیان خویان کورد بوون هه رکام بو ماوه یه ک به شگه لیک یان هه موویان خستوه ته ژیر کۆنترۆل. له سۆنگه ی ئاینیه وه، دیاره کورده واری له و شوینانه بووه که هه ر له سه ره تاکانی میژوویه وه له ویدا چالاکه ی ئاینیه هه بووه و تاکو ئیستا نه و رهنگبوونه ئاینیه جوراوجوره تاراده یه ک پارێزراوه. ئاین دیارده یه کی کومه لایه تی بگۆره و خه لکانی

میتانی هوریه کان له نمونه ی سروشت و فره خواپه رستانی کوردستان بوون و له باری ئاینیه وه وه ک میسریه کان ئه و کات هه ندی خویان بوخویان هه بووه

جوراوجور ده توانن بیگۆرن و له میژوودا وابووه. بویه هیه نه ته وه یه ک ناتوانیت به دلناییه وه خوی گری بدات به ته نیا یه ک ئاینیه وه (گه رچی وه ک ده گمه ن بری له جووله که کان نه و داواکاریه یان هه یه) و رهنگه هه ر ئاینیه ک به شیک له میژووی نه و نه ته وه ی بوخوی ته رخان کردیت. کوردیش ئاینیه گه لیک وه ک فره خواپی، میتراییزم و باوه رمه ندی به فریشته کان، ئیزدی/داسنی، جوو، زه رده شتی، مه سیحی، مانی و مه زده کی و موسلمان

هه بووه و هه رکام له وانه به شیک له میژووی ئاینیه ی کوردستانیان پیکه پیناوه. رۆژه لاتیه ئیستا که ی کورده واری پیش ئیسلام زیاتر له ژیر ته شه نه ی ئاینیه فره خواپیه کان، میتراییزم و زه رده شتی/مه زداپه سنی (مه زداپه رستی) بووه و ئاینیه ئیبراهیمیه کان که متر له ویدا ته شه نه یان هه بووه. به لام باشوور، باکوور و رۆژاوی ئیستا که ی کورده واری ویرای نه زموونی فره خواپی و زه رده شتی بوون زیاتر له ژیر کاریگه ریه ی ئاینیه ئیبراهیمیه کاندای بوون. گه رچی رهنگه هه ندی له ئاینیه کان به هوی زور کۆن بوون و نه مانه وه یان له کوردستانیان بوون به که مینه، نه وه نه دمه میژووی کوردیان پیوه دیار نه بیت، به لام هه ندیکیشیان هه لگری به شیکه گرنگی میژووی کورد بوون و له توپی په رتووک و میژووی نه وانیه وه سووچیک له میژووی کورد ده رکه و تووه و ده کری ده رکه ویت.

که واته، له رووی ئاینیه وه ده کریت به گشتی میژووی کورده واری به سه رده می سروشته رستی و فره خواپی، سه رده می ئاینیه ئاسمانیه کانیه پیش ئیبراهیم، سه رده می زالیته ی ئاینیه ئیبراهیمیه کانیه پیش مه سیحیه ت و ئاینیه زه رده شتی، سه رده می زالیته ی مه سیحیه ت و زه رده شتی و سه رده می زالیته ی ئیسلام دابه ش بکریت. دیاره هاوکات له گه ل زالیته ی نه مانه ورده ئاینیه کانیه تریش هه بوون. له دریزه دا به کورتی نامازه یه ک به میژوو، نیشانه و شوینه واره کانیه نه و سه رده مانه ده کریت.

سه رده می ئاینیه ئاسمانیه کانیه پیش ئیبراهیم، فره خواپی و ئیزدی

له روانگه ی ئاینیه ئاسمانیه کانه وه ئافراندنی مروث پیوه ند ده دریت به ئافراندنی «ئادهم» وه که پاشانیش به ره به ره پیغه مبه رانی تر بو خه لکانی جیاواز نیردراون و باب و باپیرانی کوردانیش له و خه لکانه بوون. له و پیوه ندیه دا هه ندی گۆر و شوینه وار له کورده واریدا پیوه ند ده درین به و سه رده مه وه. بو وینه له ناوچه ی ئیگل/گیل (Êgil/Gêl) له پارێزگای ئاده ی باکووری کوردستان گۆرپیک پیوه ند ده دریت به چه زه رته ی نه نووش (٢) که له که سایه تیه نه فسانه ییه کان و له په رتووکیه پیروزی ئافراندندا وه ک کوری شیس کوری ئادهم نامازه ی پی

کاتیک زیوسودرا ئاگادار دەکریتەوه که لافاو دیت (به) گپرانەوههیهکی تر خواکان لافاو دەنیرن بۆ لەتیوبردنی مروّف) ئەو پەرتووکانە لە شاری سیپار/سپههه دەشاریتەوه و بۆ زرگاریی کهشتییهک چۆ دەکات و پاش لافاوهکه(۴) ئەو وهک یهکه م پاشای سۆمەری که کوردهکان خۆیان به بهرهی ئەو زانیوه ئەو پەرتووکانە لە شاری سەفریس/سیپار دەردییت که دەگوتییت له تهوراتدا هەر ئەو باخی عەدەنەیه که وهک یهکه م شوین خوا ئادەمی تیدا داناو. پاشان شاری بابل دادەمەزرییتەوه و پاش ئەو زۆریک دەسەلاتداری میدی پاشای بابل دەبن.(۵) هەرچۆنیک بیت، ئەو ئەفسانەیه دیرین و دیرینوونی کورد پیشان دەدات و نیشانەکانی ئاماژەپیکراو له ئاینه ئاسمانییهکاندا سەبارەت به ناوچهکەش، ئەگەری بوونی ئاینه کۆنه ئاسمانییهکان و پێوهندی کورد به ئاین و پێغمبەرانەوه هەر له سەرهتاکانی ناردنیانەوه پیشان دەدات.

هەر له و پێوهندییهدا، سەبارەت به ئەگەری بوونی ئاینه پێش ئیبراهیمییهکان دەکرۆ به چیرۆکی حەزرتی نوح ئاماژە بکرییت که دەگوتییت به رهچەلەک دەچیتەوه سەر ئەنووشی کوری شیس کوری ئادەم که باسکرا. به پێچهوانە ی چیرۆکهکه ی زیوسودرا که پاش لافاوهکه سەرەتا دەچیتە سیپار و بابل، به پێی هەندێ گپرانەوه لەوانه قورئان کهشتییهکه ی نوح له سەر کینوی جوودی (جودی یان «الجودی» له قورئاندا)(۶) نیشتووتهوه که دەگوتییت به ئەگەرەوه هەر کینوی جوودی له باکووری کوردستان بووه و ئیستاش شوینەواریکی هاوشیۆه ی کهشتی له و کێوهدا بهوهوه پێوهند دەدرییت.(۷) له ههگاده (Haggada) دهقی پیرۆزی جووهکانیشدا ئەو شاخه ی که کهشتییهکه ی نوح له سەری گیرساوهتهوه به شاخی کاردو/قاردو ناوی براوه.(۸) میژوونوسه کانی ئاماژەیان به و چیرۆکه و چالاکییهکانی حەزرتی نوح له و ناوچه کردوو، لهوانه پەرستگه و قوربانگه له سەر جوودی و ئاوهاندکردنهوه ی گوندیک له و دەورو بهره بۆ کهسانی هاوڕی. هپۆلیتوسی مهسیحی له سەده ی دووهم و سێهه می زاینیدا له باسی کهشتییهکه ی نوحدا ئاماژە به شاخی کاردو و شاخی گوداش/جوداش واته جوودی

دەکریت و هەندێ میژوونوسی موسلمانان سەرهتایش رهچەلەکی پێغمبەری ئیسلامیش دەبەنەوه سەر ئەو. هەر وهه، هەندێ چیرۆک و ئەفسانە ی ئاینی نهتهوه کۆنه کانی به شیوازی جوړاوجۆر باسی ئافرانندیان کردوو. له کۆنترینی ئەوانه ئەفسانە ی ئافرانندی ئادەم به پێی ئاینی سۆمەرییهکانه که کولتوریک ی ئاینی به هێزیان ههبووه و سەرتهای ئافرانندی مروّفیان گری داوه به دامەزراندنی شارستانییهتهکه ی خۆیانەوه و دەگوتییت کۆنتر له ئاینه نوێه ئاسمانییهکان (جوو، مهسیحییهت و ئیسلام) بووه و کورد له و ریگایهوه گری دەدرییت به «ئادەم» ی سۆمەرییهکانهوه.(۳) له و پێوهندییهدا، ئاینی وهحشییه له سەده ی دووی کۆچیدا (سەده ی نوێ زاینی) کاتیک باسی زانستی وهزیری و جووتیاری لای کوردهکان دهکات، دهلیت «کوردهکان دهلین که زانستی وهزیریان له ئادەمهوه بۆ ماوهتهوه». گەرچی له

ئاینی مه جوسی له کوردستان و به تایبەت روژهلات دەسەلاتی ئاینی خۆی به پشتیوانی دەسەلاتی سیاسی پاراستبوو و گەشە ی سەندبوو

رواینی یه کهمدا ئەم وتیه بۆ پیشاندانی کۆن بوونی ئەو زانسته لای کورد بووه، رافهیهکی تر وهه ایه که ئادەمی سۆمەرییهکان له حەوت پەرتووکی پیرۆزدا که کورد ئەوانه ی به هی خۆی زانیوه زانیاری به تایبەت له بواری وهزیرییدا بۆ کوردهکان به چۆ دههلیت.

دهكات. ئه‌بوو حه‌نيفةى دینه‌وه‌رى له سه‌دهى نوڊا و ئه‌ين ئه‌سیر له سه‌دهى سێزدهى زاینیدا که خۆیان کورد بوون و کهسانی تر له باسی که شتییه که دا ئاماژه به نیشته‌وهى که شتییه کهى نوح له سه‌ر لووتکهى جوودى له ناچهى جزیرهى کوردستان ده‌که‌ن. (٩) هه‌روه‌ها ئه‌ولیا چه‌له‌بى (١٦١١-١٦٨٢) له زمانى مه‌قدیسییه‌وه واته‌ چه‌ند سه‌ده پێشتر له خۆى ده‌لێت که پاش باهوژ و لافاوى نوح، یه‌که‌م شوین شارى جوودى و دواتر شه‌نگار و فارقین/سیلقان ئاوه‌دان کراونه‌ته‌وه و کوردوم شا‌خواه‌نى شارى جوودى له ئۆمه‌تى نوح بووه. له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا، هه‌ندێک له سه‌رچاوه‌ میژووویه‌کان بانه‌چه‌ى ناوى کورد ده‌گه‌رپننه‌وه بۆ ئه‌و شوپنه‌ى که نوحى لێ گیرساوه‌ته‌وه واته‌ هه‌ر جزیرهى کوردستان. (١٠) هه‌رچۆنیک بێت، گه‌ر ئه‌و چیرۆکه‌ راست بێت، ئه‌وه پيشانده‌رى بوونى ئایینى حه‌زرتى نوح و پېغه‌مبه‌رانى پاش ئه‌و له‌ ناوچه‌یه. واته‌ ئه‌گه‌ر پێشتریش له‌ وێى نه‌بووبێت، پاش گیرسانه‌وه‌یان له‌ وێى ماونه‌ته‌وه و له‌ وێهه‌ بڵاوه‌یان کردووه. ئه‌گه‌رى بوونى حه‌زرتى ئیبراهیم له‌ ناوچه‌که و پېغه‌مبه‌رانى به‌نى ئیسرائیلی و پيش مه‌سیحیه‌ت و پېوه‌نددانى هه‌ندى گۆر به‌وانه‌وه ده‌توانیت تاراوه‌یه‌ک پاپشتى ئه‌و ئه‌گه‌ر و گریمانەى سه‌ره‌وه بێت.

هه‌روه‌ها، سه‌باره‌ت به‌ فره‌خوايى، بېجگه سه‌مه‌ریه‌کان، میتانى هوریه‌کان له نمونه‌ى سروشت و فره‌خواپه‌رستانى کوردستان بوون و له بارى ئایینییه‌وه وه‌ک میسریه‌کانى ئه‌و کات هه‌ندى خویان بۆخویان هه‌بووه. ده‌گوتریت که «هور» شپۆه‌زارى کۆنى «خۆر» بووه و هوریه‌کان «خۆرپه‌رست» بوون و هه‌روه‌ها به‌کێکى تر له خواکانى هورى نیرگه‌ل (Nergal) خوى جیهانى ژیره‌وه و یه‌کى تریان هه‌زى (Hazzi) خوى چیا بووه. هه‌زى خوى چیاى هوریه‌کان پېوه‌ند دراوه به‌ ناوى هه‌زه‌بان یه‌ک له ده‌سه‌لاتداریتیه‌کانى دواترى کورد. به‌ پێى هه‌ندى سه‌رچاوه، میتانییه‌کان به‌ میترا سوپندیان خواردووه بۆ وێنه له په‌یماننامه‌یان له‌گه‌ڵ هیتیه‌کاندا. میترا خوى رۆژ/خۆر و وه‌ک خوى به‌لێن و په‌یمان گرنگترین خویان بووه. که‌واته باپیرانى کوردان له سۆمه‌ر و میتانییه‌کانه‌وه بۆ ماده‌کان ئایینى فره‌خوايى و میتراييزمیان تیدا باو

سه‌رده‌مى ئایینه ئیبراهیمییه‌کانى پيش مه‌سیحیه‌ت و ئایینى زه‌رده‌شتی

وه‌ک له‌سه‌ره‌وه ئاماژه کرا کورده‌وارى له کۆنه‌وه لانكى هه‌ندى ئایینى جۆراوجۆر بووه و چالاکى ئایینه ئاسمانییه‌کان و ئه‌گه‌رى بوونى پېغه‌مبه‌ران له سه‌رده‌مى حه‌زرتى نوحه‌وه و پاشان ئایینه ئیبراهیمییه‌کانى کۆنیش له‌ویدا هه‌بووه. له‌و پېوه‌ندییه‌دا، هه‌ندى گێرانه‌وه حه‌زرتى ئیبراهیم پېوه‌ند ده‌ده‌ن به‌ کورد و کورده‌واریه‌وه. ئاماژه به‌وه کراوه که حه‌زرتى ئیبراهیم له شارى ئورفه‌ى باکوورى کوردستان له‌دايک بووه که ته‌وراتیش پشتراستى ده‌کاته‌وه. به‌پێى ته‌ورات یه‌که‌م ده‌سه‌لاتدار دواى لافاوى نوح نه‌مرود بووه که شارى شه‌نگاریش ئاوه‌دان ده‌کاته‌وه. واته‌ به‌ ئه‌گه‌ره‌وه نه‌مرود

هارووت، دانیال و ... تاد(۲۰) لهوئییه. دهگوتریټ هاروونی نه‌بی، ئاسه‌ف بن به‌حریان (ئاسیف بن به‌رخیا) وه‌زیری حه‌زرتی سوله‌یمان بووه که به سه‌رۆکایه‌تی سوپاکه‌ی له‌گه‌ل یه‌کیک تر له پیڅه‌مبه‌رانی خزمی ناوچه‌که ده‌گرن و له‌وئی ده‌مپننه‌وه و ده‌مرن که گۆږه‌کانیان له‌گۆږستانی هاروونی نه‌بی دایه. زه‌ننونی نه‌بی که ده‌گوتریټ هه‌ر حه‌زرتی یوونس بووه له‌وئوه که له‌قورئاندا نازناوی زه‌ننون بو حه‌زرتی یوونس به‌کاره‌ینزاوه، گۆږه‌که‌ی له‌به‌شی چاپانی ئیگل دایه، هه‌رچه‌ند له‌داواکارییه‌کی تریشدا گۆږی حه‌زرتی یوونس له‌باشووری کوردستانه له‌رۆژه‌لاتی موسل. حه‌زرتی زولکیفل له‌پیڅه‌به‌رانی پیره‌وی حه‌زرتی مووسا بووه که دوو جار له‌ ۲ نایه‌تی قورئاندا ناماژه‌ی پتی کراوه و وه‌ک ده‌گوتریټ کورپی حه‌زرتی ئه‌ییوب و هه‌روه‌ها مامی حه‌زرتی ئه‌لیه‌سه‌ع بووه که ئه‌رکی پیڅه‌مبه‌رایه‌تی هه‌بووه و له‌ ئیگل کۆچی دوایی کردووه. دانیالی نه‌بی یه‌کیک له‌ چوار کورپه‌که‌ی حه‌زرتی زولکیفل بووه که گۆږه‌که‌ی له‌ ئیگل دایه. حه‌زرتی یه‌سه‌ع که پیره‌وی حه‌زرتی مووسا و له‌ پاش حه‌زرتی ئیلیاس بووه و له‌ دوو نایه‌تی جیاوازی قورئاندا ناماژه‌ به‌ ناوی کراوه، ده‌گوتریټ له‌ فه‌له‌ستین له‌دایک بووه و له‌ ئیگل مردووه. هه‌روه‌ها ناماژه‌ به‌ هه‌ندی ناوی تری پیڅه‌مبه‌ران کراوه که تاکو پیش له‌دایکبوونی مه‌سیح له‌و ناوچه‌ بوون یان بو بانگه‌شه‌ی ئایینی چوونه‌ته ئه‌وئی و گۆږه‌که‌یان له‌ ئیگلی ئامه‌ددایه. (۲۱) گه‌رچی له‌و جوړه‌ گۆږانه‌ که به‌ ئه‌گه‌ره‌وه‌ باسیان لیه‌ ده‌کریت و هه‌ندی جاریش هه‌ر به‌و ناوانه‌وه‌ له‌ شوینه‌کانی تریش چ کوردستان و چ ناوچه‌کانی ده‌روبه‌ر هه‌یه، به‌لام وه‌ک نیشانه‌گه‌لیک له‌ چالاکی ئایینه ئیبراهیمییه‌کانی سه‌رده‌می کۆن و جوو له‌ کورده‌واری ده‌کرئ ره‌چاو بکرین. ته‌نانه‌ت به‌ هۆی میژووپیوونی ئه‌و شوینانه‌ گه‌ریش خودی که سایه‌تییه‌کان نه‌بوویتن، ره‌نگه‌ پیره‌وانی سه‌رده‌مانی کۆنی ئه‌وان، ئه‌و گۆږانه‌یان وه‌ک هیمایه‌ک به‌وانه‌وه‌ پیوه‌ند داییت که دیسان بوونی ئه‌و ئایینانه‌ له‌ ناوچه‌که‌ پیشان ده‌دات.

له‌و پیوه‌ندییه‌دا، جووه‌کان له‌ زۆر شوینی کوردستاندا په‌رستگه‌ و چالاکی ئایینیان هه‌بووه. له‌وانه‌ ده‌کرئ به‌

هه‌ر کوردوم شا بووه که سالانگی زۆر ژیاوه. (۱۴) له‌و ئاراسته‌دا، به‌پیی هه‌ندی سه‌رچاوه‌ی ئایینی بریتی له‌ ئیسلامیش ئیبراهیم و نه‌مرود هه‌ردووکیان له‌ یه‌ک نه‌ته‌وه‌ بوون که ده‌گوتریټ به‌ فه‌رمانی نه‌مرود، ئیبراهیم له‌ شاری کوت (له‌ بنه‌رته‌دا گوت/گودییه) (۱۵) خراوه‌ته‌وه‌ ئاگره‌وه‌ که شاریکی کوردی کۆنه‌ و تا سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیست زۆرینه‌ی و ئیستاش به‌شیک له‌ شاره‌که‌ کوردن. ئه‌و شاره‌ له‌ لایه‌ن سۆمه‌رییه‌کان و له‌ ته‌وراتیشدا ئاماژه‌ی پتی کراوه. هه‌رچۆنیک بیت، دیاره‌ هه‌ردوو شوینی ئورفه‌ و کوتیش پیوه‌ندیان به‌ کورده‌وارییه‌وه‌ هه‌یه. (۱۶) دواتریش که ئیبراهیم له‌ که‌نعان ده‌بیت حه‌زرتی ئیسه‌حقی کورپی ده‌نیریته‌وه‌ بو میژۆپۆتامیا شوینی به‌جیماوه‌کانی لافاوی نوح و باب و باپیرانیان واته‌ شاری حه‌ران له‌ نزیک ئورفه‌ که له‌وئوه‌ هاوسه‌رگیری ده‌کات. پاشان که له‌ حه‌زرتی یه‌عقوبی کورپی ئیسه‌حقه‌وه‌ (وه‌ک جیگره‌وه‌یان که له‌ فه‌دان نارام/حه‌ران هاوسه‌رگیری ده‌کات و ده‌چپته‌ که‌نعان) به‌نی ئیسرائیل په‌ره‌ده‌ستین هه‌ندی له‌ پیڅه‌مبه‌رانیان بو بانگه‌شه‌ی ئایینی روویانکردووه‌ته‌ کوردستان و دواتریش به‌ره‌به‌ره‌ ئایینی جوو/مووساییش له‌ کوردستان په‌ره‌ ده‌ستینیت و زۆربه‌ی کورده‌کان ده‌که‌ونه‌ ژیر کاریگه‌ری ئه‌و ئایینه‌ که ئیستاش هه‌ندی شوینه‌وار له‌وئوه‌ به‌وانه‌وه‌ پیوه‌ند ده‌دریت. (۱۷)

نیشانه‌ و شوینه‌واری ئه‌و ئایینانه‌ی سه‌ره‌وه‌ له‌ باکووری کورده‌واری و تاراده‌یه‌کیش باشوور به‌ باشی ده‌بینیت. (۱۸) بو ناماژه‌، گۆږ و زیاره‌ته‌کانی ئیگل له‌ باکووری کوردستان که وه‌ک نیشانه‌ و شوینه‌وار پیوه‌ند ده‌درین به‌ پیڅه‌مبه‌رانه‌وه‌ له‌وانه‌ ئایینه‌ ئیبراهیمییه‌کانی پیش مه‌سیحیه‌ت، له‌ شوینه‌ هه‌ره‌ کۆنه‌کانه‌. ناوچه‌ی ئیگل له‌ نزیکی چۆمی دیجله‌ یه‌کیک له‌ گرنگترین ناوه‌نده‌ میژووپی، کولتوری و گه‌شتوگوزارییه‌کانی کورده‌واری له‌ پارێزگای ئامه‌د/دیاره‌که‌ره‌ که زۆربه‌ی خه‌لکه‌که‌ی کوردی زازان. ده‌گوتریټ هه‌م گۆږی به‌ ئه‌گه‌ره‌وه‌ چه‌ندی نه‌ پیڅه‌مبه‌ر و هه‌م گۆږی پاشایانی ئاسووری له‌وئوه‌ دایه. (۱۹) ئیگل به‌ «شاری پیڅه‌مبه‌ران» ناسراوه‌ له‌سه‌ر ئه‌و باوه‌ره‌ی که به‌ ئه‌گه‌ره‌وه‌ گۆږی پیڅه‌مبه‌ران ئه‌نووش (که‌ پیشتر ناماژه‌ کرا)، زولکیفل، ئه‌لیه‌سه‌ع، هاروون، زه‌ننون،

په‌رستگه‌ی عیرسای (synagogue of Esra) له ده‌وربه‌ری که‌شتیه‌که‌ی نوح له کیوی جوودی ئاماژه بکریت که له په‌رتووکه پیروژه‌کاندا باسی کراوه و تا سه‌ده‌ی نۆه‌م له‌لایه‌ن جووله‌که‌کانه‌وه سه‌ردان کراوه. (۲۲) هه‌روه‌ها ده‌گوتریت مزگه‌وتی گه‌وره‌ی ئامه‌د سه‌ره‌تا په‌رستگه‌ی جووه‌کان و پاشان په‌رستگه‌ی مه‌جووسیه‌کان و دواتر بووه‌ته کلێسا و مزگه‌وت. وه‌ک هه‌وونه‌یه‌ک له چالاکی ئایینی جوو له کوردستانی پیش مه‌سیحیه‌ت و سه‌ره‌تای زایین، به‌پیی سه‌رچاوه‌کانی ئایینی جوو هه‌ندی له ئەندامانی بنه‌ماله‌ی پاشا کورده‌کان له کۆتایی سه‌ده‌ی یه‌که‌می پیش زاییندا ببوونه جوو. له‌وانه ده‌کرێ به هیلینای شاژنی ده‌سه‌لاتی هه‌زه‌بان (له باشوور و به‌شیک

**گه‌رچی ئه‌م‌رۆ کورد که‌متر
مه‌سیحیه‌ت به‌یه‌کیک
له ئایینه‌کانی خۆی دینیته
ئه‌ژمار، به‌لام سه‌رده‌مانیک
ئایینی زال له به‌شیک
کوردستاندا بووه**

باکووری کوردستان) و ئیزدی کوری که دواتر ده‌بی‌ت به‌پاشای به‌هیزی هه‌زه‌بان و هه‌روه‌ها کوره‌که‌ی تری مه‌نوبازی دووهم ئاماژه بکریت. ئەم بنه‌ماله له سه‌رده‌می خۆیاندا زۆر یارمه‌تی دارایی جووه‌کانی ئورشه‌لیم/قودس ده‌ده‌ن. هه‌روه‌ها، له سه‌ده‌ی یه‌که‌می زاییندا له شه‌ری نیوان جووه‌کان و رۆمیه‌کاندا هه‌زه‌بانییه‌کان به‌شداری ده‌که‌ن. پاش مردنیان هیلینا و ئیزدی له‌سه‌ر راسپاردنی خۆیان له ئورشه‌لیم ده‌نێژرین که چه‌ند گۆری دۆزراوه

له سه‌ده‌ی نۆزده‌دا پپوه‌ند ده‌درین به‌وانه‌وه. (۲۳) هاوکات له‌گه‌ڵ ئه‌و قۆنافه‌ی سه‌ره‌وه، کوردستان که هه‌ر له سه‌رده‌می میتانییه‌کان تا ماده‌کان و دواتر، له ژیر کاریگه‌ریی ئایینه‌ فره‌خواییه‌کان و ئیزیدا بوو، له سه‌رده‌می هه‌خامه‌نشیه‌کانه‌وه که له ولاتانی رۆژه‌لاتی زاگروسی مه‌زداپه‌رستی/زه‌رده‌شتی/ مه‌جوسی ده‌بیته ئایینی فره‌می، به‌پالپشتی ده‌سه‌لات له کوردستانیشدا بره‌و ده‌دریت. گه‌رچی هه‌ندی میژوونووس باسی میژووی زیاتر له شه‌ش هه‌زار ساڵه‌ی زه‌رده‌شتی ده‌که‌ن، به‌لام میژووی متمانه‌پیکراوی ده‌گه‌رپته‌وه بو که‌متر له ۶۰۰ ساڵ پیش زایین. ته‌نانه‌ت هه‌ندی جار ئایینی هه‌خامه‌نشیه‌کانیش نه‌ک به‌ زه‌رده‌شتی به‌لکو به‌ فره‌خوایی زانراوه و فره‌می بوونی ئه‌و ئایینه ده‌گه‌رپندرپته‌وه بو سه‌رده‌می ئەشکانیه‌کان. هه‌ندی میژوونووس زه‌رده‌شتیان به‌خه‌لکی ناوچه‌ی ئاته‌رپاسی (۲۴) کورده‌واری زانیوه که هاتوچۆی شاری هه‌رانی کوردستانی کردووه و دواتر چووه به‌ره‌و رۆژه‌لات (خوراسان و ئەفغانستان) و پاشان دیسان ئایینه‌که‌ی ده‌گه‌رپته‌وه بو ناوچه‌که، به‌پیی ئه‌وه‌ی که زه‌رده‌شت له ئاته‌رپاس شوینی ده‌سه‌لاتی ماد و مانا‌کاندا بووه، ده‌گوتریت ره‌نگه سه‌ره‌تا به‌ زاراوه‌یه‌کی کوردی قسه‌ی کردییت. میژووی ئاماژه‌کردن به «کورد» یش له ئافیس‌تا (یه‌شت) ده‌گه‌رپته‌وه بو چه‌ند سه‌ده‌ پاش زایین. هه‌رچۆنیک بی‌ت، له یه‌ک دوو سه‌ده‌ی پیش زایینه‌وه ئایینی زه‌رده‌شتیش له ناوچه و شاره‌کانی کوردستاندا هه‌ر له لوپستان، هه‌ورامان تا ئامه‌د له ژیر کاریگه‌ری ئەشکانیه‌کاندا زیاتر بلۆ ده‌بیته‌وه که ئیستاش له هه‌ندی شوین تاراده‌یه‌ک شوینه‌واری په‌رستگه و ئاگردانه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه ماونه‌ته‌وه. بو وینه ده‌کرێ به‌ دوو شوینه‌وار له رۆژه‌لاتی کوردستان واته ئاگردانی ئاور/ئازه‌رگوشه‌سپ سه‌ر به‌ شاری تیکاب که ته‌ختی سوله‌یمانی پی ده‌گوتریت و ده‌گه‌رپته‌وه بو سه‌رده‌می ئەشکانیه‌کان و پیشتریش ئه‌و شوینه‌ شاریکی سه‌رده‌می ماده‌کان و ده‌سه‌لاته‌کانی دواتری بووه و هه‌روه‌ها په‌رستگه‌ی ئاناھیتا له شاری که‌نگاوه‌ری کرماشان که شوینه‌واری سه‌رده‌می ئەشکانیه‌کانه ئاماژه بکریت. هه‌روه‌ها، ده‌گوتریت که هه‌ندی مزگه‌وت و کلێسا له‌وانه کلێسای مریه‌م و

شوینه‌واری زه‌رده‌شتیه‌کان بوونی هه‌یه و به باشی میژووی ئایینی پیش ئیسلامی ئەو ناوچه پیشان دەدەن و روونکەرەوی بەشیک له میژووی کوردن. له پێوه‌ندی له‌گەڵ ئەم قۆناغەدا له رۆژە‌لآت و باشووری کوردستانی ئەو کات که ئایینی مه‌جوسی زآل بوو، ده‌کرۆ به‌ پرستگه و ناگردانه‌کانی هه‌ورامان ئاماژه بکریت. هه‌روه‌ها ده‌قی هۆنراوه‌ی هورمزگان به‌ زاراوه‌ی کوردی هه‌ورامی له سه‌ر چه‌رم و پیستی ئاسک له‌ نووسراوه‌ به‌ جی‌ماوه‌کانی پێوه‌ندراو به‌ ده‌یه‌ی دووه‌می کوچی و سه‌ره‌تای هاتنی ئیسلام بو کوردستانه‌ که ته‌شه‌نه‌ی ئایینی مه‌جوسی له‌ کوردستانی پیش ئیسلامدا به‌ باشی پیشان ده‌دات و گرنگتر ئەوه‌ی که به‌ زمانی کوردی شروقه‌ی ره‌وشی

**به‌شیک‌ی زۆری کورد
بو خۆجیاکردنه‌وه‌ له
مه‌سیحیه‌تی رۆمی،
په‌یره‌وی رێچکه‌ی
یه‌عقوبی بوون**

کاتی هاتنی ئیسلام و له‌نیوچوونی ئایینی مه‌جوسی ده‌کات، هه‌رچه‌نده‌ راستودروستی ئەو ده‌قه مشتومری زۆری له‌سه‌ره‌ که تێیدا هاتووه:
هورمزگان رمان، ئاتران کوژان/ ویشان شارده‌وه، گه‌وره‌ گاوران
زۆرکاری ئاره‌ب، که‌ردنه‌ خاپوور/ گنای پآله‌یی، هه‌تا
شاره‌زوور
شه‌ن و که‌نیکان وه‌ دیل به‌شینا/ می‌رد ئازا تلیی وه‌ پرووی

مژگه‌وته‌ گه‌وره‌ی ئامه‌د له‌ باکووری کوردستان پێشتر په‌رستگه‌ی مه‌جوسی بوون. له‌و سه‌رده‌مه‌دا کورده‌واری و ده‌سه‌لآته‌ کوردیه‌کان که‌وتبوونه‌ نیوان دوو زله‌یزی نوپوه، ئەشکانی (خاوه‌ن ئایینی زه‌رده‌شتیی) له‌ رۆژه‌‌لآت و رۆم له‌ باکور و رۆژئاواوه‌. کورد ئەو کاته‌ چه‌ند ناوچه‌یه‌کی حوکمرانی سه‌ره‌به‌خۆ و نیمچه‌ سه‌ره‌به‌خۆی هه‌بوو که‌ گرنگترینیان بریتی بوون له‌ ناوچه‌ی ده‌سه‌لآتی میده‌کان(٢٥)، ناوچه‌ی ده‌سه‌لآتی هه‌زه‌بانیه‌کان (هه‌ولێر و ده‌وروبه‌ری) و ناوچه‌ی ده‌سه‌لآتی کوردیان/کورده‌وان (جزیره‌ی ئەم‌رۆ). ئەم ناوچانه‌ هه‌رچه‌نده‌ هه‌ر یه‌که‌یان پاشای خۆی هه‌بوو به‌لام به‌هۆی سنوورداری ده‌سه‌لآتیان کاریگه‌ری دوو ده‌وله‌تی سه‌ره‌کی رۆم و ئەشکانیان به‌ پروونی له‌سه‌ر بوو. ئەو کاریگه‌رییه‌ له‌ ئایین، زمان و زۆر پرووی که‌له‌پوورییه‌وه‌ په‌نگی دابوووه‌(٢٦). هه‌لبه‌ت پێشتر رۆمیش بوخۆی له‌ ژێر کاریگه‌ری ئایینه‌ کۆنه‌کانی کورده‌واریدا بووه‌ و فره‌خوایی و جوۆری میتزاییم که‌ به‌ گێرانه‌وه‌یه‌ک به‌ هۆی پێوه‌ندی پیکهاتوو له‌ سه‌رده‌می ده‌سه‌لآتی ئەسکه‌نده‌ر و یۆنانیه‌کان، سلووکیه‌کان و رۆمییه‌کان له‌ ناوچه‌که‌دا له‌ کوردستانه‌وه‌ گه‌یشتبوووه‌ رۆم، پیش مه‌سیحیه‌ت له‌سه‌ر باوه‌ری رۆمییه‌کان کاریگه‌ری دانا‌بوو.

سه‌رده‌می زه‌رده‌شتیی و مه‌سیحیه‌ت

له‌گە‌ڵ رێخه‌داکو‌تان و پته‌وتربوونی ئایینی مه‌جوسی له‌ کوردستان و به‌تایبه‌ت رۆژه‌‌لآت که‌ ده‌سه‌لآتی ئایینی خۆی به‌ پشتیوانی ده‌سه‌لآتی سیاسی پاراستوو و گه‌شه‌ی سه‌ندبوو، مه‌سیحیه‌تیش به‌ره‌به‌ره‌ وه‌ک جیگه‌وه‌ی ئایینه ئیبراهیمیه‌کانی تر له‌وانه‌ جوو له‌ کوردستان به‌تایبه‌ت له‌ باکوور، رۆژاوا و باشووردا په‌ره‌ی سه‌ند. به‌ گه‌شه‌سه‌ندنی مه‌سیحیه‌ت و بوون به‌ ئایینی فه‌رمی ئیمپراتوری رۆم، کوردستانیش بوو به‌ گۆره‌پانی رکا‌به‌رایه‌تی ئەو دوو ئایینه‌ و هه‌رکام له‌وانه‌ به‌ پآپشتی دوو زله‌یزی رۆم و ساسانییه‌کان(٢٧) به‌شیک له‌ کوردستانیان خسته‌ ژێر ته‌شه‌نه‌ی زیاتری خۆیان. ئەو دۆخه‌ تا کاتی هاتنی ئیسلام درێژه‌ی هه‌بوو.
وه‌ک پێشتر ئاماژه‌ کرا، له‌ رۆژه‌‌لآتی کوردستان هه‌ندی

رهوشت زهرده شتره، مانوو ه بئ كهس/ بهزیکا نهیكا،
هورمز وه هیچ كهس (۲۸)

ههروه ها، گهرچی ئەمڕۆ كورد كه متر مه سیحیهت
به یه كێك له ئایینه كانی خوئی دینیتته ئەژمار، بهلام
سهرده مانیک ئایینی زال له به شیکی كوردستاندا بووه و
چه ندین كه سایه تی كورد له رابردوودا لهو ئاینه دا به
پله و پایه ی بهرز گه یشتوون و كورد پۆلیکی گرنگی لهو
ئایینه دا بینیه. دوا ی له خاچدانی عیسا و له سه ده ی
یه كه می زاینیدا هه ندیک له پیره وانی پرووده كه نه شوینه
جۆراوجۆره كان و نه ته وه جیاوازه كان له وانه كورد ه واری
به مه بهستی بلاو كرده وه ی ئایینه كه یان. بۆ هه وونه مار
ماری (Mar Mari) رووی كرده وه ته ناوچه كانی هه ولیتر
و كه ركوك و زۆزان. بۆیه هه ر له سه ده ی یه كه می
زاینیه وه له كوردستاندا هه ندی كهس بوونه ته مه سیحی
له وانه به كه سانیک له باشووری كوردستان ئاماژه كراوه؛
بۆ وینه دوو كهس به ناوی زهرده شت و كورده وا له
كوچی پاشای هه زه بان ی هه ولیتر و لاویك به ناوی دوستی
له ناوچه ی گه رمیان/ كه ركوك. هه ر له سه ده دا ئاماژه به
كه سی به ناوی 'پاكیده/ پاكیزه كوری بیتری' وه ك یه كه م
قه شه ی بالای مه سیحی له هه ولیتر كراوه كه وازی له
ئایینی زهرده شتی هیناوه و بووه ته مه سیحی. به ره به ره
هه ولیتر و ناوچه ی هه زه بانیه كان كه پیشتر له بهر ته شه نه ی
ئایینه كانی جوو و مه جوسیدا بوون، ده بنه ناوه ندی
ئایینی مه سیحیهت و سه رچاوه كانی ئه و ئایینه ش ئاماژه
به په ره سه نندی له ناوچه ی ژیر ده سه لاتی هه زه بانه كاندا
ده كه ن. به گه شه سه نندی ئه و ئایینه له كوردستاندا پیش
هاتنی ئایینی ئیسلام زۆریك كه لیسا له لادی و شاره كانی
كوردستاندا هه بووه و هه ردوو هه ولیتر و كه ركوك ببوونه
دوو ناوه ندی گرنگی ئه و ئایینه له ناوچه كه دا و هه ولیتر
ناوه ندی كلێسای ئاسووری رۆژه لاتی بووه و ته نانه ت
هه ندیک جار بۆ بلاو كرده وه ی ئه و ئایینه له كوردستانه وه
قه شه چوونه ته ولاتی تری دوور و نزیک. دواتریش تاكو
سه ده ی ده یه می زاینی ناوچه ی هه زه بان ی كورده واری/
هه ولیتر وه ك ناوچه یه کی گرنگی مه سیحی مایه وه. یه كێك
له ده سه لاداره ناوچه یه كانی هه زه بانیه كان كه ناوی

مار قه رداغ بووه له كه لیسای رۆژه لاتی به شه هید
هاتوو ته ئەژمار و ئەو پۆكه ش له هه ولیتر كلێسایه ك
به ناویه وه هه یه. هه رچۆنیک بیته، مه سیحیهت پیش
ئه وروپا و له نزیک ی پینج- شه ش سه ده پیش ئیسلامیش
له كوردستاندا ئایینی به شیکی زۆر له كورد بووه.
گهرچی ئه و ئایینه ش له ده ره وه ی كوردستانه وه هاتوو،
به لام به شیکی گرنگی میژووی كورده و كورد وه ك
ئیسلام پۆلی له وه شدا بینیه و کاریگه ری له سه ر ئه وه
و میژوو كه ی هه بووه و به شیك له میژوو و كولتوری
كوردیش به و ئایینه وه گریدراوه و هه ندی به لگه نامه له و
ئایینه به جیامون كه بۆ روون كرده وه ی رابردووی كورد
یارمه تیده رن. (۲۹)

به و جۆره، پیش هاتنی ئیسلام، كورده واری له نیوان
ده سه لاتی دوو زله یزی سیاسی رۆم و ساسانیدا، كه وتبووه
ژیر کاریگه ری به ره ره كانی سیاسی و ئایینی هه ردوو كیان.
به پالێشتی ئه و دوو ده سه لاته ركه براهیه تی نیوان ئایینی
زه رده شتی و مه سیحیهت كه ببوو ئایینی ده وله تی
رۆم و له ناوچه كه شدا جی ئایینی جووی گرتبووه وه،
گه شه ی سه ندبوو. بۆیه به شی باكور و پۆژئاوا ی
كوردستان زیاتر كه وتبووه ژیر کاریگه ری ئایینی مه سیح
و به شی رۆژه لاتی زیاتر ئایینی زه رده شت. ئاكامی ئه و
کاریگه ریه ئیستاش به كوردستانه وه دیاره. ئه و مملاتییه
ئایینییه، هه لێکی بۆ به رده وامبوونی چه ندین ئاین و
ئاینزای تری كوردی وه ك ئایینی ئیزی دی ره خساندبوو
و هه ندیک جاریش ببوو هۆی ده ركه وتنی ئایینی
ناوه ندگیر كه ئه وانه ش له سه ر كورده واری کاریگه ر
بوون. بۆ به لگه، ئایینی مانه وی و مه زده کیی كه به
ئه گه ری زۆره وه دا هینه ره كانی شیان كورد بوون، له و ئایینه
ناوه ندگیرانه بوون. مانی كه سایه تیه کی مه زنی ناوچه كه
و به ره چه له ك خه لکی ئیكباتان/ هه مه دان بوو كه به
هۆی كوچی بنه ماله كه ی بۆ بابل له وئ له سه ره تا كانی
سه ده ی سی زاینیدا له دایك ده بیته. ئایینه كه ی
تیکه لێك له ئایینه جۆراوجۆره كان بووه و زه رده شتی
و مه سیحیهت كان وه ك مه ترسی له سه ر خو یان سه یریان
كردوو. مه زده كیش كه به پیی هه ندی سه رچاوه خه لکی
زاگرو س بووه، ئایینه كه ی وه ك ریچكه یه کی ئایینی مانه وی

رەچاۋ كراۋە يان لە ژېر كارىگەرى ئايىنى مانىدا ھەولئى چاكسازىي ئايىنى زەردەشتى دابوو كە تا ماۋەيەك پاش سەرھەلدانى ئىسلامىش مابوۋە. (۳۰)

ھەرۋەھا، ئەو مەلەتتە بېوۋە ھۆي ئەۋەي كە لە كوردستاندا چەند ئايىنزاى مەسىحى لەوانە يەعقوبى دەربكەون. بەشېكى زۆرى كورد بۆ خۇجياكردنەۋە لە مەسىحىيەتى پۆمى، پەپرەۋى رېچكەي يەعقوبى بوون كە لە نىزىكى سەدەي پېنجهمى زايىنىدا لەلەين قەيسەرى پۆمەۋە لە ژېر كارىگەرى سياسىدا، بە لادەر لە رېچكەي گشتى مەسىحىيەت رەچاۋ كرا. بۆ وئەنە خېنىاس كوردېكى مەسىحى يەعقوبى بوۋە كە لە سالى ۴۴۰ ز. لە گوندى تەھال لە گەرميان لەدايك دەپت و بۆ خويىندن روو دەكاتە شارەكانى باكور و پۇژئاۋاي كوردستان لەوانە ئورفە و دەپتە زانايەكى ئايىنى گەورە. لەلەين پەپرەۋانى رېچكەكانى تىرى مەسىحىيەتەۋە دژايەتى لەگەل كراۋە و بە ھۆي بېروباۋەرى ئايىنى جياۋازى، لە كلىساكانى شارى ئورفە دەركراۋە. بەلام دواي ماۋەيەك دەسەلاتدارېكى ئايىنى بەناۋى پۆل دەسەلاتى گرتۆتە دەست و قەيسەرى پۆم، ئەناستاسيۆسى يەكەم پشتگىرى لى دەكات و لە سالى ۴۸۵ى زايىنىدا دەكرى بە قەشەي بالاي شارۇچكەي «مەنج» و ھەر بە ناۋى ئەو شارەي پۇژئاۋاي كوردستانەۋە نازناۋى فيلوكسينۆسى مابوگ/ مابوق (مەنج) ۋەردەگرېت. زۆرى نەخاياندوۋە دەسەلاتى ئايىنى كەوتۆتەۋە دەستى نەيارەكانى و قەشەي بالاي قوستەنتىيەي پۆم، خېنىاس بە لادەر لە رېچكەي گشتى مەسىحىيەت دادەنېت و تۆمەتى مانەۋى بوونى لىدەدەن و دواتر بە ھاتنى قەيسەرى نوپى پۆم، جەستىنى يەكەم، دوور دەخرىتەۋە بۆ شارى بلوقدېشى بولگارىي ئەمپرو و ھەتاكو كۆتايى ژيانى لە سالى ۵۲۳ ز لەۋى خەرىكى نووسىن دەپت. خېنىاس چەندىن بەرھەمى نووسراۋى جياۋازى ئايىنى ھەيە و پۆلى گەورەي لە تەۋاۋاكرىدەن و نووسىنەۋەي ئىنجىلى ئارامى لە سالى ۵۰۸ زايىنىدا ھەبوۋە و ھەر بە ناۋى خۆيەۋە، ئىنجىلى خېنىاس، ئامازەي پى دەكرېت كە بۆ سەدان سالى باشتىن ئىنجىلى ئارامى بوۋە. جگە لەۋ كارەي، بە دەيان بەرھەم و نامە لە خېنىاس بەجىماۋە. (۳۱)

لە مېژوۋى مەسىحىيەت لە كوردستاندا كەسانى ناۋادارى ئايىنى تىرىش ھەبوون. بۆ وئەنە، برايم مىدى و پۆل كاكەيىش لە مەسىحىيە ناۋادارەكانى سەردەمى خېنىاس بوون. تۆماس مەرگەيىش كە خۇي لە سەردەمى ئىسلامىدا ژياۋە، لە پەرتووكە كەيدا باسى ھەندى كەسايەتى كوردى مەسىحى سەردەمى نىزىك سەرھەلدانى ئىسلام و پاش ئەۋە دەكات. تۆماس كورى ياقوب و خەلگى شىروانەي نىزىك كەلار و كەركوك لە سەدەي نۆيەمدا ماۋەيەك قەشەي بالاي مەرگە بوۋە و بە تۆماسى مەرگە (تۆماس مەرگەيى) ناۋبانگى دەركردوۋە. تۆماس لە كەلىسا جياۋازەكاندا بوۋە و بە پىنگەي ئايىنى بەرز گەشتوۋە و بە پىي نەرىتى قەشە بالاكانى كەلىسا لەۋ سەردەمەدا بەرھەمى نووسراۋى ھەبوۋە. پەرتووكىكى گىرنگى لە ژېر ناۋى «پەرتووكى حوكمراۋەكان» (۳۲) لەسەر مېژوۋى كلىساكانى ناۋچەكە برىتى لە كوردستان بە زمانى ئارامى، زمانى ئەو كاتى ئايىنى مەسىحى، نووسىۋە كە سەردەمىكى دەۋلەمەندى بىر و ئايىنى كوردستان دەخاتە روو. تۆماس لەۋ كىتپەدا باسى زۆر كەسايەتى گىرنگى كلىساكانى ھەزەبان (ھەولېر) و گەرميان و ناۋچەكانى نوسەيىن (باكورى كوردستان) و زۆر لە ناۋچەكانى تىرى دەوروبەر لە سەردەمى خۆي و پىش خۆي، كىردوۋە. ئەو بۆ ھوونە باسى ژيانى كەسايەتتە مەسىحىيەكانى ۋەك جوبرائىلى شارەزوۋرى و يوسفى شارەزوۋرى دەكات كە خىزم و خەلگى شارەزوۋر بوون و لە نىزىكى كۆتايى سەدەي ھەوتەم و سەرەتاي سەدەي ھەشتەم واتە كەمتر لە سەد سالى دواي سەرھەلدانى ئىسلام ژياۋن و كەسايەتى پايبەرز بوون لەۋ ئايىنەدا و لە مېژوۋى مەسىحىيەتدا ناۋيان ھاتوۋە. يوسف قەشەي بالاي گەرميان بوۋە و جوبرائىل كەسايەتتەكى زانا بوۋە و چەندىن بەرھەمى نووسراۋى ھەبوۋە و وتوۋيژكارېكى بە تۋانا بوۋە. (۳۳)

ئىستاش لە كوردستاندا ھېشتا كەمىنەيەك مەسىحى يان نەستۆرىيەكان ھەن و ئەۋە بەردەۋامى ئەو ئايىنە لە مېژوۋى كوردستاندا پىشان دەۋات. گەرچى ئەمپرو ئەو مەسىحىيەنە رەنگە بە ناۋى جۇراۋجۆرەۋە بانگ بىكرىن، بەلام سەبارەت بەۋان دوو گرېمانە ھەيە؛ يەكەم، زۆربەيان لە بارى نەتەۋەيىۋە كوردن و بە

وهك سه‌رچاوه كه لکیان لیوه‌رگرتوون. ئیسلام له‌وه‌ ماوه‌یه‌دا کاریگه‌ری هه‌مه‌لایه‌نه‌ی زۆری له‌سه‌ر کورده‌واری هه‌بووه و ئیستاش کورده‌واری هه‌لگری به‌شیکی زۆر و گرنگی شوینه‌وار و کولتوری ئیسلامیه‌ و نه‌وه‌ کولتوره‌ به‌شیکی گرنگی کولتوری کورده‌واری پیکده‌هینیت. کوردیش له‌سه‌ر میژوو، کولتور و سیاسه‌تی سه‌رده‌می ئیسلامی کاریگه‌ری هه‌بووه؛ له‌هاوه‌لانی پێغه‌مبه‌ره‌وه (وه‌ك «جابان کورد» یه‌که‌م کوردی موسلمان) بگه‌ر بۆ زاناپانی بالای ئیسلامی و میژوونووسان تاكو حوکمرانانی سیاسی وه‌ك سه‌لاح‌دین ئەیبوبی و ... تاد، له‌ سه‌رده‌می نوێشدا، تا ناوه‌راستی سه‌ده‌ی بیست سیستمی خویندنی ئایینی له‌ مزگه‌وته‌کان باره‌ینه‌ری خوینده‌وارانی کورد بووه و زۆریک له‌ که‌سایه‌تییه‌ به‌رچاوه‌کان، وێژه‌وان و رووناکییرانی کورد باره‌ینه‌راوی حوجره‌ی فه‌قیه‌کان بوون. (٣٥)

وێرای زالیه‌تی ئیسلام له‌وه‌ سه‌رده‌مه‌دا، له‌ پاش هاتنی ئیسلام ئایینه‌کانی تریش وه‌ك که‌مینه‌ له‌ کوردستاندا مانه‌وه‌ له‌وانه‌ جوو، ئیزدی و مه‌سیحی، یان سه‌ریانه‌له‌دا له‌وانه‌ ئایینی یاری یان یارسان (ئه‌هل‌ی‌ح‌ق/کاکه‌ی‌ی). ئایینی یاری که‌ وه‌ك شیوه‌یه‌کی نوێیه‌ له‌ ئایینی کوردی ئیزدی و له‌ هه‌ندێ بنه‌مادا له‌گه‌ڵی کۆکه‌ و زمانه‌که‌ی کوردیه‌، له‌ ژێر کاریگه‌ری ئایینه‌ ئیبراهیمیه‌کانی جوو، مه‌سیحی و ئیسلامی و هه‌روه‌ها مه‌جوسی و مانه‌ویشدا بووه. دامه‌زراندنی نه‌وه‌ ئایینه‌ عیرفانییه‌ که‌ هه‌لقو‌ل‌ل‌وی ناو خه‌لکی کورده‌ ده‌گه‌رپه‌ته‌وه‌ بۆ سه‌ده‌ی یانزه‌ی زایینی، گه‌رچی میژوو هه‌ندێ ده‌قی ئایینی و نزا و پارانه‌وه‌کانیان ده‌گه‌رپه‌ته‌وه‌ بۆ سه‌ده‌کانی سه‌ره‌تای ئیسلام و پێش ئیسلام. په‌رتووکی پیروزیان «که‌لامی سه‌ره‌نجام» له‌ ده‌قه‌ به‌نرخ و سه‌ره‌تاییه‌کانی وێژه‌ی کوردی دێته‌ ئه‌ژمار. هه‌روه‌ها ده‌قه‌ ئایینی و عیرفانییه‌کانی نه‌وه‌ ئایینه‌ به‌ زمانی هۆنراوه‌ ده‌گه‌رپه‌ته‌وه‌ بۆ سه‌ده‌ی هه‌شته‌می زایینی له‌وانه‌ کۆهه‌لبه‌ستی بالۆلی ماهی دینه‌وه‌ری که‌ زۆربه‌یان ئاینین. هۆنراوه‌ عیرفانی-ئاینیه‌کانی بابا تاهیری هه‌مه‌دانیش وه‌ك که‌سایه‌تی یارسانی سه‌ده‌ی ١١ زایینی گرنگایه‌تی تایبه‌تی هه‌یه‌. نه‌وه‌ ئایینه‌ که‌ به‌جو‌ره‌ خزمه‌تی مانه‌وه‌ و پاراستنی زمانی کوردی کردووه‌ تا سه‌ده‌ی نۆزه‌ له‌ ناو به‌شیکی به‌رچاوه‌ له‌

هۆی ئایینه‌که‌یانه‌وه‌ ورده‌ورده‌ به‌ درێژایی میژوو زمانیان گۆرپه‌راوه‌ و که‌وتونه‌ته‌ به‌ر کاریگه‌ری زمانی ئارامی وه‌ك زمانی فه‌رمی مه‌سیحیه‌ت و زمانی نووسینی نه‌وه‌ کاته‌ی ناوچه‌که‌ له‌ سه‌رده‌می ئاشوورییه‌کانه‌وه‌ و ئیستا به‌ هه‌له‌ خۆیان پێوه‌ند ده‌ده‌ن به‌ که‌مه‌نه‌ته‌وه‌کان و وه‌ك پاشماوه‌ی نه‌ته‌وه‌ کۆنه‌کان خۆیان ده‌ناسین. دووه‌م، هه‌ندیکیان پێوه‌ندیان به‌وه‌ که‌مه‌ نه‌ته‌وانه‌وه‌ هه‌یه‌ که‌ به‌ درێژایی میژوو له‌ کوردستاندا هه‌بوون یان پاش هاتنیان بۆ کوردستان له‌وه‌ی ماونه‌ته‌وه‌ و به‌ وه‌رگرتنی ئایینی مه‌سیح له‌سه‌ری ماونه‌ته‌وه‌ و زمانیان بووته‌وه‌ زمانی فه‌رمی نه‌وه‌ ئایینه‌ وه‌ك که‌لدانی و ئارامیه‌کان که‌ ده‌قه‌کانی نه‌وه‌ ئایینه‌ سه‌ره‌تا به‌ ئارامی نووسراون. (٣٤) هه‌رچۆنیک بێت، تیکه‌لیک له‌وه‌ دوو گریمانیه‌ ده‌کری به‌ راست بزانیته‌ واته‌ هه‌م هه‌ندێ کورد به‌ هۆی ئایینه‌که‌یانه‌وه‌ و تیکه‌لبوونیان له‌گه‌ڵ که‌مه‌نه‌ته‌وه‌کانی تر زمانی ئارامیان وه‌رگرتووه‌ و هه‌م که‌مه‌نه‌ته‌وه‌ مه‌سیحیه‌کان خۆشیان ماونه‌ته‌وه‌ و به‌شیکی له‌ مه‌سیحیه‌کان پیکده‌هینن.

سه‌رده‌می ئیسلامی و موسلمانیه‌تی تاكو ئیستا

به‌ سه‌ره‌له‌دانی ئیسلام له‌ سه‌ده‌ی چه‌وته‌م و پاش نه‌وه‌ی رووی کرده‌ کوردستان، به‌ره‌ به‌ره‌ ئایینه‌کانی تر بار و بنه‌یان له‌ کوردستان هه‌لپه‌چا و نه‌وه‌ ئایینه‌ به‌ پالپه‌شتی ده‌سه‌لاتی سیاسی وه‌ك ئایینی زال جیی هه‌ردووکی زه‌رده‌شتی و مه‌سیحیه‌تی له‌ سه‌رتانسه‌ری کوردستاندا گه‌ته‌وه‌ و تاكو ئیستا زالیه‌تییه‌که‌ی به‌رده‌وام بووه. بۆیه‌ میژوووی نزیك ١٤٠٠ سالی گه‌لی کورد و کورده‌واری له‌گه‌ڵ میژوووی ئیسلام و موسلمانان له‌ ناوچه‌که‌ پێچراون به‌ یه‌کترا و تیکالاون. زۆربه‌ی هۆز و میرنشین و ده‌سه‌لاته‌ کوردیه‌کان له‌وانه‌ هه‌سته‌وییه‌کان، هه‌میدیه‌کان، به‌نی‌عه‌یاران، هه‌زار ئه‌سپان (ئه‌تابه‌کانی لوهرستان)، مه‌روانیه‌کان، ره‌وادیه‌کان، شه‌دادیه‌کان، ئه‌یبوبیه‌کان، میرنشینه‌کانی دواتر تا ده‌سه‌لاتی زه‌ندییه‌کان و ... تاد موسلمان بوون. به‌شیکی له‌ میژوووی کورد له‌ ئیو میژوووی ئیسلامی و توپی په‌رتووکی میژوونووسانی موسلماندا ده‌ره‌ینه‌راوه‌ یان ده‌هینیه‌ته‌ ده‌ره‌وه‌ و میژوونووسانی کورد

کوردی ته نیا یه ک ئایین پټوه ند بدریت به نه ته وهی کورده وه. بیجگه ئایینه کورديه کان، ئایینه کانی تریش به تایهت مه سیحیهت و ئیسلام میژووی کوردیان پټوه دیاره و یارمه تی راستکردنه وهی ئه و میژووهش ده دن و میژوو و شوینه واری ئه وانه له و خاکه دا به شیک له میژوو و ناسنامه ی کوردستان.

که واته دیاره وه ک زور ولاتی تر، به دریژی میژوو ئایینی جوراوجوری ناوخی و ده ره کی له کورده واریدا هه بوون و شوینه واری خویان به جیهیشتوو، به لام له باری کومه لایه تییه وه هه ر له سه رده می کونه وه زوربه ی کات و زورینه ی خه لکه که ی کورد و باب و باپیرانی گه و ره ی کورد بوون. گه رچی نه ته وه کانی تریش هاتوچو یان کردیت و له باری سیاسیه وه جاروبار و به شیوه ی کاتی به سه ر ناوچه که دا زال بوویتن به لام شوینی به رده وامی نه ته وه ی کورد بووه. باری نه ته وه یی ناوچه که به نه گه ری زوره وه به دریژی میژوو لایه نی تاراده یه ک نه گور بووه و به گویره ی ئه وه، ئایین زیاتر گوراوه. واته ویری ئه وه ی که به گشتی ئایین له و کومه لگایه دا به رده وام هه بووه، وه ک دیارده ی بگوری کومه لایه تی به دریژی میژوو له لایه ن خه لکه که وه له ئایینیکه وه بو ئایینیکه تر گورداوه. ئه و میژوو به رده وامه ی ئایین له کوردستاندا بئ ره چاوکردنی ئه وه ی که ره نگه به شیک له میژوو یان شوینه واریک سه ر به هیز یان ئایینیکه ده ره کی بیت، له پله ی یه که مدا پټوه ندیی به کوردستان و گه لی کورده وه هه یه و به شیک له میژوو و ناسنامه ی کورده واری پیکده هینن. هه بوونی ئایین و کولتور و شوینه واره ئایینه کانی جوراوجور دیرینه وونی کورده واری پیشان ده دن و پټویسته سیاسه تی کوردی سه رنجی ئه م لایه نه ی ناسنامه ی میژوویش بدات.

کوردی روزه لاتی کوردستان و تاراده یه ک باشووردا به ره ی سه ندبوو و دواتر کال بووه وه. تاراده یه کی که میس له ناو فارس و تورکدا بلاوه ی کردوو و پیره وانیکی هه یه. زوربه ی شوینه پیره کانیان له هه ورامانه و بنکه ی شوینی بونه ی ئایینی و نزا و پارانه وه یانه. پیره وانی ئه و ئایینه به تایهت له سه رده می کوماری ئیسلامیدا له ئیران له ژیر گوشار و هه لاواردنی ئایینیدا بوون و زور جار به ناچار ئایینی خویان شار دووه ته وه.

پاشه کی

به گشتی، له ماوه ی سه ده ی رابردوو دا زور ده سکاری میژوو کراوه و ناسنامه ی ده سکردی ده وله تانی بیگانه به سه ر پارچه کانی کوردستاندا سه پاوه، له په ناشیدا ئه و هه له ش نه ره خساوه و ریگه نه دراوه میژوو یه کی سه ره خوی هه مه لایه نه ی ئه و ولاته وه ک یه که یه کی جوگرافی-میژوو یی به تیروته سه لی بنووسریته وه و له گومان و نادیاریدا هیش توویانه ته وه. بویه، باشتر وایه که وه ک پټویستی ئیستا و داهاتووی کوردستان لایه نه کانی ناسنامه ی میژوو یی کورده واری روون بکرینه وه. له و پټوه ندیه دا، له م بابه ته دا هه ول درا کورته ئاوریک بدریته وه سه ر میژوو یی ئایینی کورده واری و ناسنامه ی پټوه ندیدار به وه. وه ک ئاماژه کرا، کورده واری لانکی زور شارستانییهت و ئایین بووه و به رده وام ئایین تیدا بوونی هه بووه و ئایینه جوراوجوره کان له فره خوایی و میترا ییزم، گه ور، تیزدی بگره تا ئایینه کونه ئاسمانیه کان و جوو، تا مه سیحیهت و ئیسلام له و خاکه دا سه ریان هه لداوه یان یه ک به دوا ی یه کدا هاتوون. ئه و ئایینه له ریگای بانگه شه و هه روه ها پالپشتی سیاسیه وه له کومه لگای کوریدا ته شه نه یان کردوو و جیی یه کتریان گرتوو ته وه که زوربه یان نیشانه و شوینه واریان له خویان به جیهیشتوو

سه‌رچاوه و په‌راویزه‌کان:

۱- سه‌رده‌مې که مروّف له نامرازه به‌ردینه‌کان که لکی و هرگرتووه، واته پيش سه‌رده‌مه‌کانی برۆنز و ناسن.

۲- Prophet Enus or Enos/ Enosh

۳- سوّمه‌ریه‌کان باوه‌ریان و ابووه که ئاده‌م یه‌که‌م مروّف بووه که خوا فریوی داوه و نه‌مری لئ شاردوووه‌توه و پیی وتووه که به‌ری داری نه‌مری ژه‌حراوییه تاکو ئاده‌م نه‌یخوات. به‌وجۆره ئاده‌م و وه‌چه‌کانی هه‌لی نه‌مری‌بوونیان لئ وه‌رگیراوه. پرواننه: سوّران همه‌پره‌ش، کورد کییه؟، چاپی یه‌که‌م، له‌نده‌ن، ۲۰۱۳، ل. ۱۵۱.

۴- که‌واته، بیجگه باوه‌ری ئایینه ئاسمانییه‌کانی ئاماژه‌پیکراوه له ته‌ورات، ئینجل و قورئاندا و به‌گوتیه‌که له پيش ئەوانه، ئەفسانه و چیرۆکی سوّمه‌ری زیوسودرا (Ziusudra/Xisuthros) هاوشپۆه‌ی چیرۆکی نۆحه و هه‌ندی که‌س هه‌ر به‌وه‌یان زانیوه. ئەمه له‌و‌پرووه‌وه که کوردیش له رووی ره‌چه‌له‌ک و زمانییه‌وه به سوّمه‌رییه‌کانه‌وه‌ش گری ده‌دریّت، ئەگه‌ری بوونی ئەو رووداوه له کوردستاندا به‌هیزتر ده‌کات.

۵- پرواننه: همه‌پره‌ش، ۲۰۱۳، ل. ۱۴۶-۱۵۱.

۶- جوودی که له سه‌رچاوه مه‌سیحی و ئیسلامییه‌کاندا «گوتی» یان «کوتو»یشی (Guti and Kutu) پئ و تراوه پیوه‌ندی به ناوی خه‌لکی ئەو ناوچه‌وه هه‌بووه واته گوتیه‌کان که له باپیرانی کورد بوون. هه‌روه‌ها ده‌گوتریّت جوودی شیوه‌ی تیکدراوی «گوتی» بووه که دواتریش بووه به «گوردی» و «کوردی». له سه‌رچاوه یۆناییه‌کاندا به خه‌لکی ئەو ناوچه که له ژیر ده‌سه‌لاتی کورده‌وان یان کوردیانه‌کانیشدا بووه گاردو/گورد یان کاردو/کورد و تراوه. هه‌رچۆنیک بیّت، ئەم ناوانه ده‌گه‌رپته‌وه بو سوّمه‌رده‌می ئایینه‌کانی دواتری هاوکات له‌گه‌ل گوتی و کورده‌وانه‌کان و کوردانی تری دواي ئەوان که بو وه‌سفی ئەو شوپنه به‌کار هی‌نراون.

۷- See: Dan Eden, "Noah's Ark Is (still) In Turkey", -V at: <http://www.viewzone.com/noahx.html>

۷۶۳۹=And: <http://rch.ac.ir/article/Details?id>

۸- همه‌پره‌ش، ۲۰۱۳، ل. ۳۲۰.

۹- همه‌پره‌ش، ۲۰۱۳، ل. ۳۲۰-۳۲۲.

۱۰- پرواننه: همه‌پره‌ش، ۲۰۱۳، ل. ۱۵۲ و ۱۵۴.

۱۱- همه‌پره‌ش، ۲۰۱۳، ل. ۱۵۴ و ۲۴۴.

۱۲- See: <https://www.atlasobscura.com/places/lalish-> /temple; and <https://www.independent.co.uk>

۱۳- همه‌پره‌ش، ۲۰۱۳، ل. ۲۹۰.

۱۴- ده‌گوتریّت واتای «نه‌مروود» پیوه‌ندی به نه‌مر و نه‌مری‌بوون له کوردیدا هه‌یه که ره‌نگه به هوی ته‌مه‌نی زۆریه‌وه وای پیگوتراوییت هه‌روه‌ها که له هه‌ردوو چیرۆکی کوردوم شا و ئیبراهیمدا ئاماژه به شه‌شسه‌د ساڵ ته‌مه‌نی کراوه.

۱۵- «گوت/گوته» پیوه‌ندی به ناوی گوتی و جوودی و هه‌روه‌ها گورد و کورد هه‌یه که پيشتر باس کرا. له و پیوه‌ندییه‌دا، ده‌گوتریّت شاری گوت بنکه‌یه‌کی ده‌سه‌لاتی گوتیه‌کان بوو بو هی‌شکردنه سه‌ر ئەکه‌دیه سامیه‌کان بو گه‌راندنه‌وه‌ی حوکمی ده‌سه‌لات بو سوّمه‌ریه‌کان.

۱۶- همه‌پره‌ش، ۲۰۱۳، ل. ۱۵۲-۱۵۳.

۱۷- See: François-Xavier Lovat, Kurdistan: land of God, London: GID, ۲۰۰۰.

۱۸- له ناوچه‌کانی تری کورده‌واریشدا هه‌ندی شوین پیوه‌ند دراون به گۆری پیغه‌مبه‌رانه‌وه. بو وینه له باشوور ده‌لین له نزیکی که‌رکوک و هه‌ها شوینیک هه‌یه/هه‌بووه. ۱۹- ئەم ناوچه ئەشکه‌وتی کۆن، گۆری پاشایانی سه‌رده‌می کۆن و کۆشک و ئاسه‌واری زۆری لیه له‌وانه قه‌لا و کۆشکی ئیگل (Ezil Castle) که ده‌گوتریّت له سه‌رده‌می ئاسوورییه‌کاندا و سه‌ده‌ی نووی پيش له‌دایکبوونی مه‌سیح چئ کراوه. گۆری پاشا ئاسوورییه‌کان له قه‌راخی به‌نداوی دیجله‌دایه.

۲۰- Prophet Dhul-Kifl /Zulkifl, Prophet Elyesa/ Elisha, Nabi Harun, Nabi Zennun, Nabi Harut, Nabi Danyal, Nabi Hallak ...

۲۱- graves-of-the-/۴۷۳۴/<https://en.ilkha.com/haber> prophets-surfaced-after-the-recede-of-dam-water

۲۲- همه‌پره‌ش، ۲۰۱۳، ل. ۳۲۲.

۲۳- همه‌پره‌ش، ۲۰۱۳، ل. ۲۴۷-۲۴۹.

۲۴- ئاته‌ریاس واته ئاگرپاریز و ناوچه‌که ئاته‌ریاسان بووه که ئەو‌پۆکه ئازه‌ریایجانی پئ ده‌گوتریّت.

كوردی مه‌سیحی»، و «ئایینی کریستییه‌ن و کریستییه‌نه كورده‌كان».

جیی ئاماژه‌یه كه ئایینی مه‌سیحیه‌تیش وه‌ك ئایینه‌كانی تر به‌تایه‌ت ئیسلام له‌سه‌ر كۆلتوری كوردی له‌وانه به‌كاره‌ینانی ناوه‌كان کاریگه‌ر بووه و بوونی هه‌ندی ناوی ئارامی وه‌ك زمانی ئه‌و ئایینه به‌ واتای كورد نه‌بوونی كه‌سایه‌تییه‌كان نه‌بووه وه‌ك چۆن ئیستاش زۆر خه‌لكی كورد و نه‌ته‌وه‌كانی تر ناوه‌كانیان عه‌ره‌بییه. به‌پینچه‌وانه‌ش، هه‌لبه‌ت دیاره كه كه‌سایه‌تی ئایینی له‌ نه‌ته‌وه‌كانی تریش هاتوونه‌ته كورده‌واری و له‌وئ ماونه‌ته‌وه.

۳۴- جیی ئاماژه‌یه كه هه‌ندی جار به‌ هه‌له به مه‌سیحیه‌كانی كوردستان، ئاشووری و تراوه و مه‌سیحی و ئاشووری له جیی یه‌كتر به‌كار هینزاون. دیاره ئایین جیاوازه له ره‌گه‌ز و نه‌ته‌وه. بۆیه ئاشووری ناوێکی نوێیه كه ده‌گوتریت له سه‌ده‌ی بیسته‌وه و له ژیر کاریگه‌ری ئینگلیزییه‌کاندا بۆ مه‌سیحیه‌كانی كوردستان به‌كار هینزاون و له باری ره‌گه‌زییه‌وه ره‌نگه پێوه‌ندی به ئاشورییه‌كان و پاشا ئاشورییه‌كانی سه‌رده‌می كۆنه‌وه نه‌بیت. له‌و بواره‌دا، پروانه: حه‌مه‌ره‌ش، ۲۰۱۳، ل. ۳۸۳.

۳۵- به‌هۆی مانه‌وه و به‌رده‌وامی ئایینی ئیسلام له كوردستان و نزیکه سه‌رده‌مه‌که‌ی و زیاتر روون و راشکاو بوونی و هه‌روه‌ها توێژینه‌وه‌ی زۆری به‌رده‌ست لێره‌دا ئه‌وه‌نده به‌پێویست نه‌زانراوه كه تیشکی زیاتر بخریته سه‌ر ئه‌و سه‌رده‌مه.

۲۵- باکووری رۆژه‌لاتی كوردستان كه به‌شیک ئیستا ئازهربايجانی پێ ده‌گوتریت و پاش هه‌خامه‌شه‌كان له‌ویدا وه‌چه‌كانی ماد به‌سه‌رۆكایه‌تی ئاتروپاتی مادی حكومه‌تی ئاتریان دامه‌زراند.

۲۶- حه‌مه‌ره‌ش، ۲۰۱۳، ل. ۲۴۳ و ۲۷۱-۲۷۳.

۲۷- ساسانییه‌كان پاش ئه‌شكانیه‌كان گه‌یشتنه ده‌سه‌لات كه ده‌گوتریت گروپه كورده‌كانیش به‌شداري ئه‌و ده‌سه‌لاته بوون و هه‌ندی‌كیش ره‌چه‌له‌کیان به كورد هه‌زانن.

۲۸- له‌سه‌ر ئه‌م هۆنراوه پروانه به‌به‌ته‌كانی عادل محه‌مه‌دپوور له ژیر ناوی «هرمزگان؛ اولین شعر مكتوب هورامی» و «اصالت شعر هورمزگان».

۲۹- حه‌مه‌ره‌ش، ۲۰۱۳، ل. ۲۵۱ و ۲۵۴.

۳۰- پروانه: حه‌مه‌ره‌ش، ۲۰۱۳، ل. ۲۵۱. و به‌به‌ته‌كانی ئه‌و نووسه‌ره وه‌ك «چیرۆکی پاشای هه‌زه‌بانیه‌ی مارقه‌رداغ»، «مید و هه‌زه‌بانیه‌كان له مملاتی پۆم و عه‌جه‌مدا»، «مانی پێغه‌مبه‌ری كورد».

۳۱- پروانه: حه‌مه‌ره‌ش، ۲۰۱۳، ل. ۲۵۴. و به‌به‌ته‌تری ئه‌و نووسه‌ره له‌سه‌ر «خینیا س قه‌شه‌یه‌کی بالای كورد».

۳۲- په‌رتووكی «The Book of Governors» كه له سه‌ده‌ی نوێیه‌می زاینیدا نووسراوه له‌لایه‌ن E.A. Wallis Budge (۱۸۵۷ - ۱۹۳۴) وه‌رگیراوه ته‌وه سه‌ر زمانی ئینگلیزی.

۳۳- پروانه: حه‌مه‌ره‌ش، ۲۰۱۳، ل. ۳۸۶-۳۸۸. و به‌به‌ته‌كانی تری له‌سه‌ر «تۆماس مه‌رگه‌یی، میژوونوسی

Kurdistan conflict and Crisis Research Center

دەربارە

ناوەندی کوردستان بۆ توێژینه‌وه له مەلانی و قەیرانەکان ناوەندیکی قازانج نەویستی سەر بە خۆیە، کارەسات بۆ ئەنجامدان و پشتگیریکردن و هاندانی توێژینه‌وه و پیشکەشکردنی بە رای گشتی، هەروەها وەرگێڕانی کتێب و نوێترین توێژینه‌وه جیهانییەکان بۆ سەر زمانی کوردی و دەولەمەندکردنی لیتێرچەیی کوردی لەبوارەکانی سیاسەت و دیراساتی ئاینە، بە مەبەستی دۆزینە‌وهی چارەسەر بۆ گرتە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئەمنییەکان، ئاگادارکردنە‌وهی دەستەبژێری سیاسی کورد لە و هەره‌شانه‌ی که پرووبە‌رووی کوردستان و ناوچه‌که‌ ده‌بنه‌وه.

Political
Studies **ps**

Terrorism
& Security
Studies **TSS**

Islamic
Studies **IS**